

СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

М. М. Дзюба (Рівне)

УДК 81'373.232.1: 001.4

**СКЛАДНІ НАЙМЕНУВАННЯ
З КОМПОНЕНТАМИ-ЕПОНІМАМИ
В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Стійкий інтерес до вивчення проблем термінології впродовж останніх десятиліть зумовлено, з одного боку, розширенням обсягів науково-технічної інформації, що приводить до зростання інформаційної ємності наукової термінології та її складу, з іншого боку, – процесом взаємопроникнення загальнонавчальної і термінологічної лексики.

Серед різноаспектних проблем сучасного термінознавства важливе місце посідає дослідження епонімічних термінів – спеціальних мовних одиниць, у складі яких наявні епоніми, тобто власні назви на позначення носіїв імен. В українському мовознавстві деякі аспекти термінів відономастичного походження відображено в працях М. Дмитрук (ветеринарна термінологія), Л. Малевич (гідромеліоративна термінологія), С. Овсейчик (екологічна термінологія), І. Процик (фізична термінологія) та ін.

Значну частину масиву епонімічних термінів становлять слова, які виникли внаслідок основокладання (комполіти) та словоскладання (юкстаполіти). Ця група термінів не була об'єктом окремого дослідження, що зумовило вибір пропонованої теми.

Тяжіння термінології до використання комполітів та юкстаполітів можна пояснити потребою „висловити дві ідеї в одному слові” [Винокур 1939: 46], тобто відбити складні поняття в стислій формі. Аналіз структури епонімічних комполітів природничих галузей знань уможливило зробити висновок, що до їхнього складу може входити один, два й більше епонімів. Найбільшу підгрупу становлять комполіти з одним компонентом-епонімом (*дебаєграма (фіз.)*, *гальванотерапія (мед.)*, *психоламаркізм (біол.)* тощо). Окремі терміни можуть мати у своєму складі два епоніми: *вольтміліамперметр (фіз.)*, *гальванофарадизація (мед.)*. Найменшу групу становлять терміни, утворені від трьох епонімів: *ампервольтватметр (фіз.)*.

У структурному плані комполіти з терміноелементами-епонімами неоднорідні, можуть складатися з двох і більше терміноелементів, причому епонім може займати будь-яку позицію у структурі спеціального мовного знака названого вище типу.

У термінах першого структурного типу епонімічні терміноелементи перебувають у препозиції і поєднуються із семантично повнозначними словами чи основами. Препозиційні епонімічні терміноелементи – основи двох типів:

а) відприкметникові скорочення: *гальвано-* – від *гальванічний* („той, що зумовлює виникнення постійного електричного струму або стосується його”); *рентгено-* – від *рентгенівський* („пов’язаний із застосування рентгенівського проміння”);

б) прості (кореневі) терміни-епоніми на позначення одиниць виміру: *ампер, вебер, дебай, ом* тощо. Епонімічні терміноелементи можуть утворювати різні моделі залежно від статусу основи, з якою їх поєднують, та кількості терміноелементів.

Найчастіше епонімічні терміноелементи поєднують з чужомовними терміноелементами – кореневими за походженням морфемами, які частково десемантизувалися й функціонально наблизилися до афіксів (ми використовуємо на їх позначення поширений у науковому обігу термін *афіксоїд* [Безпояско 1987; Городенська 1986 та ін.] і його різновиди: *префіксоїд* і *суфіксоїд*). Наприклад: *гальвано-* (*-графія, -метр, -скоп, -скопія, -стат*).

Препозиційні епонімічні терміноелементи можуть приєднувати не лише один, а два й більше суфіксоїдів, наприклад: *рентгено-* (*-дефектоскопія, -електрокімографія*).

Складні терміни можуть мати у своєму складі два і більше епонімів та суфіксоїд, як-от: *вольтамперомметр*.

Отже, у термінах представлених вище моделей епонімічний терміноелемент є „певним опорним елементом, який, будучи фактором синтагматики, перетворюється на справжній парадигмотворчий фактор” [Кочан 2005: 5].

Окрему групу формують терміни, у яких препозиційні епонімічні терміноелементи утворюють композити з чужомовними за походженням термінами-неепонімами, як-от: *гальвано-* (*акустика, пальпація, таксис, терапія, техніка, тропізм*), *рентгено-* (*апаратура, астрономія, діагностика, терапія, техніка, тропізм*). Модель „епонімічна основа + о + чужомовний термін” досить продуктивна.

Модель „епонімічна основа + о + національне слово” представляє терміни гібридної мовної природи, наприклад: *гальвано-* (*грязеликування, покривання, покриття*), *рентгено-* (*захисний, знімок, плівка, прозорість, просвічувальний*) (прикметник *рентгенозахисний* і дієприкметник *рентгенопросвічувальний* не функціонують як самостійні терміни, а входять до складу термінів-словосполучень).

Досить велику групу формують композити, які складаються з префіксоїдів *гіга-*, *гекто-*, *мега-*, *мілі-*, *мікро-*, *кіло-*, *стабілі-* та терміна-епоніма на позначення одиниць вимірювання в постпозиції. Наприклад: *гіга-* (*-герц, -джоуль, -ом, -парсек, -паскаль*); *гекто-* (*-паскаль*); *мега-* (*-джоуль, -кельвін, -кулон, -ом*); *мілі-* (*-ампер, -ват, -вебер, -генрі, -кельвін, -ламберт, -ньютон*); *мікро-* (*-ампер, -кюри, -ньютон, -ом, -паскаль*); *кіло-* (*-ампер, -ват*); *стабілі-* (*вольт*) тощо.

Композити можуть бути утворені поєднанням трьох основ за моделлю „префіксоїд + епонім + суфіксоїд”, як-от: *гігаомметр*,

мегаомметр, мікровоатметр, мікрвольтметр, мікрофарадметр, міліамперметр, мілівольтметр, мілікулонометр, тангенсгальванометр, термогальванометр та ін. У складних термінах цієї доволі продуктивної моделі епонімічний терміноелемент міститься посередині, суфіксоїд може приєднуватися до нього і за допомогою сполучного голосного *о*, і без нього.

Семантичний аналіз епонімічних термінів-комполітів дає підстави зробити висновок, що їх використовують у шести тематичних групах: для позначення одиниць вимірювання, обладнання (пристроїв, приладів), методів, дій та процесів, наук та галузей, осіб за професією.

Із-поміж складних епонімічних термінів юкстаполіти менш поширені. Спеціальні найменування цієї групи, утворені за вісьма структурними типами, позначають поняття в трьох тематичних групах (назви одиниць вимірювання, найменування обладнання (пристроїв, приладів), назви синдромів і симптомів).

Епонім у юкстаполітах може стояти в преполіції, поєднуючись або з національним словом (гібридні терміни), наприклад, *ампер-виток, ампер-ваги, ват-година, вольт-лінія, мах-одиниця, оже-злива*, або з чужомовним словом, наприклад, *кюри-еквівалент, оже-електрон, оже-ефект, оже-рекомбінація, фур'є-образ (фіз.), адам-комплекс (мед.)*.

До складу епонімічних термінів-юкстаполітів, у яких епонім знаходиться в постполіції, можуть входити два іншомовних слова (наприклад, *електрон-вольт, кілограм-кельвін*), іноді перше слово може бути ускладнене префіксоїдом (наприклад, *гігаелектрон-вольт, кілоелектрон-вольт, мегаелектрон-вольт*). Гібридних епонімічних термінів-юкстаполітів з епонімом у постполіції серед досліджуваних термінів не зафіксовано.

Складені терміни, утворені за моделлю „епонім + епонім”, трапляються лише зрідка, наприклад: *вольт-ампер, вольт-кулон, мах-ом*.

Із-поміж епонімічних термінів-юкстаполітів окрему групу формують спеціальні мовні знаки, складниками яких є комполіти. Терміни цієї групи творять за такими моделями: „епонімічний комполіт + національне слово” (наприклад, *мегават-година, мілікюри-година*); „епонімічний комполіт + чужомовне слово” (наприклад, *меганьютон-метр, міліампер-секунда, міліпаскаль-секунда*); „епонімічний комполіт + епонім” (наприклад, *кіловольт-ампер*); „епонімічний комполіт + епонімічний комполіт” (наприклад, *мілівольт-амперметр*), „епонім + неепонімічний комполіт” (наприклад, *оже-спектроскопія*).

Складні епонімічні найменування представлені переважно іменниками, хоча серед досліджуваного матеріалу є складні прикметники (компоненти термінів-словосполучень). Наприклад, *кумбс-позитивна гемолітична анемія* – „автоімунна набута гемолітична анемія, за якої антитіла до еритроцитів виявляються за допомогою реакції Кумбса” [Абрагамович 2005: 103].

Отже, найчастіше складники епонімічних композитів і юкстапозитів – чужомовні слова чи основи, які є елементами інтернаціонального термінофонду. Як зазначає Ф. Нікітіна, „можна вважати загально визнаним входження української наукової термінології до європейського термінологічного ареалу, що виявляється як у спільних інтернаціональних терміноелементах, так і в словотворчих моделях” [Нікітіна 1996: 48]. Як засвідчує зібраний матеріал, попри те, що в українській науковій термінології спеціальні епонімічні найменування, утворені осново- та словоскладанням, переважно є безпосередніми запозиченнями з високорозвинених літературних мов, вони, залучаючись до дериваційних парадигм мови-реципієнта, регулярно беруть участь у творенні на питомому ґрунті спеціальних знаків гібридної природи, які поєднують чужомовні епоніми (чи епонімічні основи) з власне українськими словами. Гібридні терміни „переконливо й наочно відбивають прогресивну тенденцію до інтернаціоналізації, але в умовах збереження національних особливостей термінологічного фонду” [Онуфрієнко 2007: 87]. Складні епонімічні терміни утворюються не безпосередньо від власної назви, а є вторинними щодо неї, тобто процес композиції та юкстапозиції за участю епонімів у науковій термінології не стосується ономастики, а відбувається в іншій лексико-граматичній категорії, на базі загальної назви, попередньо транспонованої з відповідного власного імені.

Використання запозичених та побудова гібридних складних і складених спеціальних найменувань з терміноелементами-епонімами зумовлені їхньою зовнішньоформальною стрункістю, семантичною місткістю, легкістю у творенні аналогічних термінів, що особливо важливо для мови науки.

Література

Абрагамович 2005 – Епоніми симптомів, синдромів і хвороб внутрішніх органів / за заг. ред. О. О. Абрагамовича. – Л.: ПП „Кварт”, 2005. – 126 с.; **Безпояско 1987** – Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 212 с.; **Винокур 1939** – Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИФЛИ. – М., 1939. – Т. 5. – С. 3 – 54; **Городенська 1986** – Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36 – 42; **Кочан 2005** – Кочан І. Синтагматика та парадигматика термінів з міжнародними компонентами як фактор їх системності / Ірина Кочан // Вісник: Проблеми української термінології. – Л.: Нац. ун-т „Львівська політехніка”, 2005. – № 538. – С. 3 – 10; **Нікітіна 1996** – Нікітіна Ф. О. Засоби структуризації інтернаціональних терміноелементів в українській науковій термінології / Ф. О. Нікітіна // Мовознавство. – 1996. – № 4 – 5. – С. 47 – 49; **Онуфрієнко 2007** – Онуфрієнко Г. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського

термінознавства / Галина Онуфрієнко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. проф. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 87 – 88.

Дзюба М. М. Складні найменування з компонентами-епонімами в українській науковій термінології

Статтю присвячено дослідженню композитів та юкстапозитів зі складниками-епонімами в природничих галузях знань української наукової термінології; проаналізовано структуру складних найменувань з терміноелементами-епонімами, подано їхні найпродуктивніші моделі; з'ясовано, що процес композиції і юкстапозиції за участю епонімів у науковій термінології не стосується ономастики, а відбувається в іншій лексико-граматичній категорії, на базі загальної назви, попередньо транспонованої з відповідного власного імені.

Ключові слова: епонім, композити, юкстапозити, українська наукова термінологія, структурна модель.

Дзюба М. М. Составные наименования с компонентами-эпонимами в украинской научной терминологии

Статья посвящена исследованию композитов и юкстапозитов с составляющими-эпонимами в естественных отраслях знаний украинской научной терминологии; проанализирована структура составных наименований с терминоэлементами-эпонимами, поданы их самые производительные модели; установлено, что процесс композиции и юкстапозиции с участием эпонимов в научной терминологии не касается ономастики, а происходит в другой лексико-грамматической категории, на базе имени нарицательного, прежде транспонированного из соответствующего имени собственного.

Ключевые слова: эпоним, композиты, юкстапозиты, украинская научная терминология, структурная модель.

Dzjuba M. M. The compound names with the components of eponyms in Ukrainian scientific terminology

The article deals with composites and juxtaposites with eponym-components in scientific Ukrainian terminology. The structure of complex names which contain eponym terms is analyzed; their most productive models are given. It was found that the process of composition and juxtaposition of eponyms in scientific terminology does not refer to onomastics, but it takes place in the other lexical and grammatical category on the basis of a common name which is previously transposed from the corresponding proper name.

Key words: eponym, composites, juxtaposites, Ukrainian scientific terminology, structural model.

Стаття надійшла до редакції 14. 09. 2012 р.

Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.